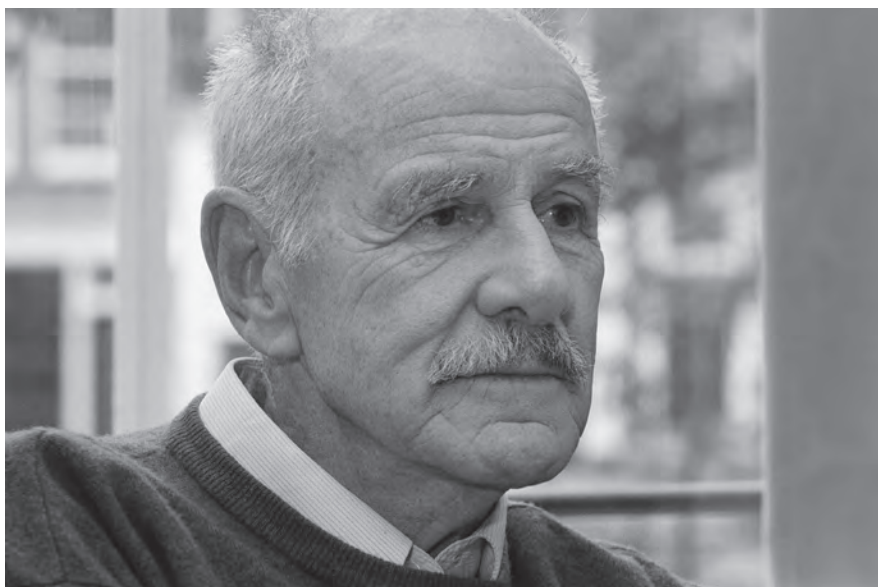

Johan Frederik Staal

3 november 1930 – 19 februari 2012

Met dank aan Sijmen Hendriks Fotografie

Johan Frederik Staal, correspondent van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW) sinds 1995, overleed op 19 februari 2011 in zijn huis nabij Chiangmai, Thailand. Frits Staal studeerde van 1948 tot 1954 wis- en natuurkunde en wijsbegeerte aan de Universiteit van Amsterdam, en daarna Sanskriet en Indiase wijsbegeerte aan de Benaras Hindu University en voorts de University of Madras, waar hij in 1957 de doctorsgraad verwerfde. Zijn academische carrière voerde hem vervolgens naar Londen, Philadelphia, Amsterdam en uiteindelijk de University of California in Berkeley, waar hij vanaf 1968 tot 1991 hoogleraar was in de filosofie en Zuid-Aziatische talen. In 1973 was hij de oprichter van het huidige Department of South and Southeast Asian Studies. Na zijn emeritaat in 1991 bleef hij actief als internationaal bekend geleerde, met gastlezingen en werkbezoeken door heel de wereld.

Frits Staals talenten kwamen tot bloei in de jaren vijftig, in Nederland vaak geassocieerd met de Familie Doorsnee en een verwerpelijke drang tot geluk in huiselijke kring. Maar in feite was het een bruisende periode waarin bijvoorbeeld de moderne taalkunde, informatica en speltheorie ontstonden, waarin het DNA werd ontcijferd en de wetenschappelijke studie van de hersenen serieus begon, alle nog steeds *landmarks* in ons huidige intellectuele landschap. Staal behoorde tot een opmerkelijke generatie van getalenteerde Nederlandse studenten die intellectuele diepgang paarden aan onconventionele interesses en grote maatschappelijke betrokkenheid (een bekend geworden dispuutgenoot is Frits Bolkestein). Staal verliet na zijn studie aan de Universiteit van Amsterdam meteen het gebakende pad – tegenwoordig door promotiebeurzen en vervolgsubsidies van NWO als piketpaaltjes geheel van ieder avontuur ontdaan – en ging in India in de leer bij traditionele Indiase goeroes en pandits, om vervolgens weer internationaal ten tonele te verschijnen als expert in de Indiase taalkunde, logica en wijsbegeerte.

Staals belangrijkste bijdrage op taalkundig gebied is ongetwijfeld zijn studie van Panini's grammatica van het Sanskriet in de vierde eeuw v. Chr. Hij liet zien hoe dit regelsysteem werkt, met een wiskundig apparaat van recursieve regels en meta-regels dat geheel vergelijkbaar is met de mathematisering van grammatica's door Emil Post en Noam Chomsky in de twintigste eeuw. Staal meende, niet geheel ten onrechte, dat Panini's grammatica

als innovatieve prestatie vergelijkbaar is met het werk van Euclides in de meetkunde. En anders dan wel wordt gedacht, zag hij deze ontdekking niet als verlenen van een historische accolade aan de moderne taalkunde maar eerder omgekeerd. Zijn latere historische studies toonden aan dat Panini's grammatica door een lange geschiedenis van culturele transmissies juist de westerse taalkunde had beïnvloed. Zijn boeken *Word Order in Sanskrit and Universal Grammar* (Dordrecht, 1967) en *A Reader on the Sanskrit Grammarians* (Cambridge Mass., 1972) bundelen dit taalkundige werk.

Een ander aspect van de klassieke Indiase taalkunde dat door Staal bekend werd gemaakt is de rationele fonologie van het Sanskriet, met een alfabet gebaseerd op natuurlijke uitspraakposities in de menselijke keel en het strottenhoofd. Zijn historische studies lieten zien hoe deze originele wetenschappelijke manier van denken invloedrijk was voor de ontwikkeling van alfabetten voor niet Indo-Germaanse talen in Zuidoost-Azië, en zelfs in de vijftiende eeuw nog voor het Koreaanse schrift, door Staal beschouwd als het meest rationele ter wereld. In de logica stond Staal aan het begin van een moderne wiskundig-logische appreciatie van de Indiase Navya Nyaya (Nieuwe Kennis)-logica uit de vroege middeleeuwen, een appreciatie die inmiddels heeft geleid tot bloeiende contacten op een veel breder gebied tussen westerse logici en hun traditionele Indiase collega's. Veel van Staals artikelen over logica en taal zijn gebundeld in *Universals: Studies in Indian Logic and Linguistics* (Chicago, 1988). In een verwante technische lijn verdiepte Staal zich aan het eind van zijn leven in een vergelijking tussen klassieke Griekse en Vedische meetkunde.

Bekender bij een breder publiek werd Staal door zijn boek *Exploring Mysticism* (Berkeley, 1975, 1988). Ongetwijfeld tot teleurstelling van vele kopers weerlegt dit boek het idee dat Indiase mystiek zwevend en anti-logisch is en maakt het aannemelijk dat veel gangbare manieren van bestuderen de plank mislaan. Mystieke ervaringen moeten en kunnen rationeel worden bestudeerd als empirische mentale verschijnselen. Zo worden logische contradicties helemaal niet waar tijdens meditatie. Recitatie van contradicties dient juist als rationele techniek om het gewone denken (ook dat van Indiërs) tijdelijk uit te schakelen. Hier toont Staal zich, zoals in zijn hele oeuvre, rationalist, en wijst hij op het juist geprononceerd rationele karakter van de Indiase cultuur. Later zou Amartya Sen vergelijkbare observaties maken en erop wijzen dat als het op zweven aankomt Indiase mystici nog veel hebben

te leren van hun Europese collega's zoals Hildegard von Bingen.

In het verlengde van deze studies ligt Staals beroemde studie van Indiase rituelen. Zo woonde hij in Kerala een dagenlang durende uitvoering bij van een millennia-oud Vedisch vuurritueel, indrukwekkend gevolgd in een documentairefilm en uitputtend gedocumenteerd in zijn tweedelige meesterwerk *AGNI – the Vedic Ritual of the Fire Altar* (Berkeley, 1983). Maar weer gaf hij zijn eigen interpretatie. Naar Staals mening hebben rituelen geen diepere betekenis, alleen een recursieve grammaticale structuur. Deze theorie zou hij verder uitwerken in *Rules Without Meaning: Ritual, Mantras and the Human Sciences* (New York, 1989), waar hij zelfs beargumenteert dat de oorsprong van menselijke taal in het verwoorden van rituelen ligt. In de bredere context van ontsluiting der klassieke Indiase cultuur vinden we rituelen terug in *Discovering the Vedas: Origins, Mantras, Ritual* (New Delhi, 2007).

Staal bekleedde in zijn actieve periode in Nederland (1962-1967) een leerstoel Algemene en Vergelijkende Wijsbegeerte aan de Universiteit van Amsterdam met een nadruk op taalfilosofie. Echte systematische bijdragen op dit laatste gebied staan niet op zijn naam, maar hij werd wel bekend door zijn introductie van moderne analytische wijsbegeerte en moderne taalkunde in het destijds nog continentaal overheerste filosofische klimaat in Nederland. Enigszins militant en naïef, zoals wel meer analytische filosofen in die periode, meende hij dat de dagen van de oude orde waren geteld bij enig sabelrinkelen aan de poort, zoals valt af te leiden uit zijn bekende *Gids*-artikel 'De Academicus als Nowhere Man' uit 1970 (zie ook *Over Zin en Onzin in Filosofie, Religie en Wetenschap*, Amsterdam, 1986). Inmiddels weten wij beter, maar gelukkig is de richtingstrijd van destijds ook geluwd: zelfs geharde Duitse continentale filosofen waarden inmiddels hun Russell en Carnap. Maar in de jaren zestig waren er sterke tegenkrachten. Staal raakte in conflict met een destijds invloedrijke collega, hoogleraar in de esthetica, later middelpunt van een promotieschandaal, die met een aantal meer en minder geoorloofde middelen zijn verblijf onmogelijk maakte (de Universiteit van Amsterdam streeft, met succes, naar intellectuele en morele diversiteit in haar personeelsbestand). Staal vertrok naar de Verenigde Staten en *our loss* werd *California's gain*.

Staals persoonlijk leven in Berkeley was kleurrijk, zoals diegenen weten die hem bezochten in zijn huis hoog op de heuvels van Oakland, met een adembenemend uitzicht op de San Francisco Bay en een tuin die hij trachtte

te vergroten door de aanplant van bamboe, een hachelijke methode in een aardbevingsgebied. 's Avonds had hij vanuit zijn raam uitzicht op de lichtjes beneden, een daarvan in het huis waar zijn echtgenote – moeder van zijn twee kinderen – woonde. Zelf woonde Staal met mannelijke partners, een voorkeur die hij tot het eind van zijn leven volgde met zijn langjarige metgezel Wangchai. In zijn laatste jaren was de thuisbasis voor zijn vele wereldreizen een nieuw gebouwd huis in Thailand.

Bij Frits Staal lijkt het zinvol al deze aspecten van zijn leven te noemen, want hij was al deze dingen tegelijkertijd. Zo bestudeerde hij niet alleen Azië, maar hij leefde het. En hij analyseerde niet alleen om het intellectuele op zich, maar ook om de wereld te veranderen. Tot op late leeftijd bleef dit briljante mengsel in stand. Lezers van het recente artikel 'Artificial Languages Across Sciences and Civilizations' (2006) zullen voelen hoe hun wereldbeeld verandert. Bij Staal is er een voortdurende wisselwerking tussen alle beschavingen en blijken de Aziatische culturen steeds weer even wetenschappelijk als de Europese in hun intellectuele geschiedenis. Er is dus geen culturele uniciteit die mensen opsluit in hun cultuur en etniciteit, zoals gepostuleerd door de goed bedoelende maar historisch slecht geïnformeerde politieke correctheid (waar hij niets van moest hebben), en we zien juist wisselwerkingen alom. Staal was een cultuuruniversalist, en dit niet als politieke overtuiging maar gebaseerd op een indrukwekkende historische kennis van de cultuurgeschiedenis van India, Zuidoost-Azië en China. En natuurlijk bevat het artikel weer een provocerende nieuwe gedachte die ons historische zelfbeeld verandert. Hij stelt dat het enige wezenlijke voordeel dat de wetenschappelijke revolutie in Europa mogelijk maakte het ontstaan was van betere formele notatie dan in Azië en het Midden-Oosten. Hierdoor democratiseerde de moderne wetenschap, konden meer mensen meedoen en ontstond vanzelf meer kritische massa en 'productie'.

Vanaf deze internationale *Bühne* was Staal ook actief in Nederland, onder meer door een langjarige vruchtbare associatie met het Institute for Asian Studies in Leiden. Hij was voorzitter van de Commissie Staal die in 1991 het beroemde adviesrapport *Baby Krishna* uitbracht over het belang van de 'Kleine Letteren' – die overigens niet zo klein zijn als men ziet hoe Staal hun inzichten bijeenbracht in een inspirerende en activistische visie op de huidige wereld. Staal was tevens een icoon van de Nederlandse culturele elite, zoals iedereen weet die wel eens een lezing van hem heeft bijgewoond in Felix Meritis.

Frits Staal was een internationale beroemdheid in vele intellectuele milieus, vanaf Berkeley tot Amsterdam. Wie in India zijn naam noemt krijgt als Nederlander meteen toegang tot zelfs de meest exclusieve intellectuele kringen, zoals de Bengaalse filosofen en logici. En 'de man' was ook 'zijn werk'. Toch was hij geen hogepriester van een eigen cultus, vaak de prijs van een dergelijk succes, maar een direct, vriendelijk en ongedwongen mens die anderen steeds het gevoel gaf door hem serieus te worden genomen. Wat hem hierbij hielp was een jongensachtige charme die tot zijn laatste jaren werkzaam bleef. De wetenschappelijke wereld verliest een groot mens in vele opzichten. Hij laat een weduwe Saraswati achter, een zoon en een dochter.

Literatuur

Staals website aan de University of California in Berkeley (www.fritsstaal-berkeley.com/) is zeer informatief. In memoriam-artikelen verschenen onder andere in Californië (Department of South and Southeast Asian Studies, Berkeley, <http://sseas.berkeley.edu/news/johan-frederik-frits-staal-1930-2012>), in India (The Hindu, <http://www.thehindu.com/news/national/article2917446.ece>) en in Nederland (NRC, <http://46.22.181.13/boeken/2012/02/21/frits-staal-81-overleden/>). Een hommage van collega's is te vinden in de bundel F. Staal & D. van der Meij, red., *India and Beyond, Aspects of Literature, Meaning, Ritual and Thought: Essays in Honour of Frits Staal*, Londen, 1997.